

BOKA LÁSZLÓ (1974) Budapest

BOKA LÁSZLÓ

Szabadvers és boncaszta

Markó Béla: A haza milyen?

Markó Béla legújabb kötetének kontemplatív sorait, elgondolkodtató remekeit olvasva egy különös mondat, de legfőképp egy szókapcsolat derengett fel bennem egy régen olvasott kritikából: mikroszkopikus architektúra. A szöösszetétel szerzője Dsida Jenő, aki a mára meglehetősen elfeledett egykori költőtárs, Olosz Lajos második kötetéről érkezett ekképpen az *Erdélyi Helikon* hasábjain, éppen kilencven évvel ezelőtt: „Mikroszkopikus architektúra, ahol minden a maga helyén áll. Minden szónak súlya van, egyetlen jelző vagy kötőszó sem fölösleges.”¹ Oloszról egykoron maga Hamvas Béla is azt írta, hogy azon költők prototípusa ő, akiknek igényessége és szerénysége egyszerre azt követeli, „hogy tompított fegyvereiket is tiszteljék, hogy a nem használt mesterfogások ellenére is felismerjék bennük a mestert”.² A véletlenszerűen bennem felötlő párhuzamot az is erősítette, hogy az autonóm, mondhatni, öntörvényű Olosz jelentőségteljes klasszikus műveltsége mellett sokat foglalkozott jogfilozófiával, nagyon érdekelte az axiológia is, az értékelmélet etikai vonatkozásairól is értekezett,³ mindemellett azonban a szabadvers egy különös formáját is meghonosította. Markó Béla, a szonettek és haikuk nagymestere nem kevésbé autonóm alkotó, aki azonban ezúttal szinte teljességében szabadversekkel jelentkezett. Olyanokkal, amelyek a „nem használt mesterfogások” ellenére is fontos lételméleti tanulságokat közlő filozófiai felismerések megszólaltatói. Látszólag a világ személytelen dolgairól beszél, látszólag eszköztelenül, de minden szavának egy-egy szokatlan fordulatában, kimért sorában vagy épp kimondatlan utalásaiban mérhetetlenül gazdag asszociációs képvilágok rejtőznek. Miután rákerestem a nyitányban felidézett szókapcsolat mentén Dsida egykori recenziójára, még inkább úgy éreztem, hogy a versekbeli „architektúrán” túl még valami rokonítja Markó mostani kötetét Oloszéhoz. De ne szaladjunk ennyire előre.

Markó korábban sem valamiféle „barlanghomályból” szólalt meg. Itt sem az individuum elvonulását látjuk, netán „magánbeszélgetéseit” olvassuk, s nincs szó az egykori közéleti szerepek után azok megtagadásáról sem.⁴ Markó a Forrás-generációk (a névadó könyvsorozatban debütáló erdélyi költőnemzedékek) közt is egyedi jelenség volt, nem tartozott sem a második, sem a harmadik rajzáshoz, indulása óta afféle „kettő és felesként” ismert. Első kötete 1974-ben jelent meg, de költészete még a hatvanas évek végén formálódott, s ily módon e két generáció karakterisztikus jegyei egyaránt jellemezték költészetét. Az adott kor elkomoruló valóságára és súlyosbodó kisebbségi helyzetére adott válaszképp az előbbi nemzedéknek hangsúlyos közösségi felelősségtudata (az irodalom korabeli kényszerű többletfeladataival és védekező kollektivitásformáival), míg az utóbbiak már inkább individuális, lázadó szabadságeszméi voltak, a brettei *itt és mást* jegyében fogant egyetemesebb esztétikai szempontokkal és poétikai revelációikkal, kísérletező-kedvvel. Markó volt persze az is, aki az 1990 után debütáló fiatalokat (akik a magyarországi recepcióban addigra teret nyert Erdély-skatulyáktól, a megkötő vagy éppen kultikus értelmezések ballasztjaitól érthető módon szabadulni igyekeztek) elsőként figyelmeztette: túl hamar és túl látványosan akarnak túllépni saját hagyományaikon, determináltságaikon, regionális lehetőségeiken, még mielőtt az erdélyiség valós potenciálját és expanzív játékterét valóban kipróbálták volna! Markó esetében, miközben maga is küzdött a kultuszok és leegyszerűsítő Erdély-képletek, a torzító homogenizációk ellen, többek között ezekért is (tehát nemcsak a később vállalt politikusi működése okán!) eleve kudarcra ítélt volt az úgynevezett feladatelvű vagy közéleti költészet és egy némiképp újparnasszista, szigorúbban vett esztétikai alapállás szétszalazhatósága. Bölcselő sorai, lételemző költészetének minden sora tanúság erre az utóbbi évtizedből is.

A mostani kötet cím alapján persze sokan azt gondolhatják, a haza milyenségét, minőségét új kötetében is firtató szerző eleve vitaterepekre kalauzolja olvasóját, mintegy újfent aktualizálva a problémakört. A kötetben finoman, szinte észrevétlenül ott van e szál, ahogyan ott van kimondatlanul a szülőföld determináló ereje s a gyermekkor egész életet meghatározó élményforrása,

s persze ott ez a furcsa, immáron száz éve létező kettősség is, a kint és bent, az itt és ott, a miénk és tettek binaritása. Az erdélyi és – Cs. Gyimesi Éva egykori kedves-ironikus kifejezésével – a „pannonmagyar” haza azonosságai és eltérései. Mindezek mellett is a jelen és a közelmúlt, például a romániai forradalom, amelynek Markó évek óta adekvát és hiteles költője lett. E hitelesség nem az ábrázolás vagy az emlékezés tényén, még csak nem is annak érzékenységén, hanem termékeny kiaknázhatóságán, tág értelmezésrétegein és játékba hozhatóságán mérhető. A forradalom élménye (vagy az akkor elmulasztott dolgok) ugyanis visszatérő elemként fokozatosan filozófiai-ontológiai többlettel, mélységekkel telítődtek a Markó-lírában. Az akkori történések Markó Béla életének és költészetének is egyik origójává nőttek, későbbi életútjának determináló erőiként, alakítóiként. Csalódásainak egy jelentős része is óhatatlanul e történelmi eseményhez kötődik. Mindez most elsődlegesen a visszatekintésben s nem (vagy nem csak) az egykoron játszott politikai szerepkörök miatt kap különösen fontos hangsúlyokat új kötetében. Közismert, hogy Markó hosszú kihagyás után tért vissza íróasztalához. Hogy egyáltalán ez sikerült, hogy nem erodálódott e folyamatokban, s nevét nem a politikai süllyesztő vitte végképp el, már önmagában is óriási morális teljesítmény. Nemegyrá párhuzamról írhatnánk itt, akiket végképp felfalt, eltorzított a politika, egykori költői énjüket és nimbuszukat végképp lerombolva. Markó visszatérése súlyát azonban szonettkötetek sora, három haikukötet, illetve több esszékötet is jelezte azóta. Az pedig, hogy ilyen érzékenyen, rétegzetten, árnyalatokban formálja *ma* költői univerzumát, javarészt magán- és közéleti tapasztalatainak keserűségéből egyaránt fakad. Problémafelvetéseinek élesége, érzékenysége, egyedisége mindazonáltal a jelen kötetben elsődlegesen nem ebből az irányból eredeztethetők. Az új Markó-kötetet elsődlegesen a kontempláció, illetve a visszatekintés, a számvetés jellemzi. A most 70. életévébe lépett költő számára ugyanis óhatatlanul nagyobb immár a megtett út, mint a még előtte álló, érthető tehát, hogy számot vet korával, helyzetével, egykori önmagával. A maradék idő számbavétele során, illetve a megélt évekkel való szembenézésben minden átértékelődik, más fénytörésben látszik: fontos és kevésbé fontos dolgok kerülnek helyükre, miközben sztoikus, rezignált sorokban ér össze minden érdemleges a mából és a tegnapokból. Nincs a visszatekintő momentumokban semmiféle tragikum, nosztalgia vagy pátosz. Van valami különösen csodálni való abban, ahogyan Markó a bölcselő nyugalmával, olykor az elemző túlzott higgadságával és objektivitásával mérlegel és szemlél. Amint megfigyel, „kilát eddigi életéből”, korábbi élettapasztalatait teszi mérlegre, apró dolgokban lát meg kardinális összefüggéseket, lényegi dolgokra döbben rá vagy éppen eddigi mulasztásait veszi számba, istenkereséseivel küzd. Ez a kontemplatív jelleg és ez a felvállalt esendőség a legerőteljesebb e visszatekintő kötetben, de ez legkevésbé sem valamiféle meditatív állapotot, mintsem az időben és terekben oda-vissza oszcilláló keresésben folyamatos (és nem kevésbé fájó) élveboncolással járó felismeréseket eredményez. A kérdő attitűd, az önértelmezésnek, önelemzésnek konstans, alapvető (korábbi kötetekben is alkalmazott) formája ezért marad hangsúlyos.⁵ Általában egy-egy ráeszmélés váltja ki, indítja el leginkább a verset, de e spontán folyamat végén, a verszárlatokban mégis – mint e kötet darabjaira különösen is jellemző – bennünk továbbzakatoló felvetésekkel találkozunk, melyekre a választ magunknak kell megtalálni.

A szokatlan termékenység a Markó-oeuvre-ben, amit az utóbbi évek kötetei⁶ is jeleztek, egyrészt azt mutatja, hogy alkotójuk bepótolja a kihagyott hosszú éveket, amíg nem írt szépirodalmat, másrészt sokkal inkább azt is, hogy évei fogytával alapvető létezési forma lett számára a versírás. Minden verssé változik, egy-egy gyermek- vagy ifjúkori képkocka megelevenedése éppúgy gazdag asszociációs bázist teremt, mint a közelmúlt történései, például a koronavírus-járvány okozta korlátozások. A verssorok általi konstans önkifejezés viszont ezúttal hangsúlyosan az említett visszatekintő, számvető attitűdben, az életutat több irányból summázó vagy éppen a legapróbb jelenségekből filozófiai mélységekbe révedő kontemplációban ragadható meg leginkább. A változás az előző kötetekhez képest mindezzel összefüggésben leginkább ott érzékelhető, hogy a szkeptikus vagy sztoikus Markó-versek komoly gondolati, bölcséleti potenciálja most sajátos szabadversekben mutatkozik meg, kerül az olvasók elé. Mintha csak azt üzennék az élőbeszédhez jobban hasonlító sorok, hogy ontológiai alapállásukban a mondandó az igazán lényeges, kevésbé a kifejezési forma maga. A kontemplációhoz ez eleve a legalkalmasabb, a szinte hallható morfondírozást, a gondolatfolyamok sodrását így nem kell túl szigorú keretekbe fogni, annak természetes áradása nem veszti lendületét, asszociációs láncolatai pedig könnyedebben megmutathatók. Éppúgy, ahogyan leg-

utóbbi kötete egyik darabjában Markó azt már némiképp előrevetítette: „Kevesebb rím, kevesebb kép. / Több kérdés, kevesebb felelet. / Több beletörődés” (*Több*).

Az emlékek nem egykori fényükben, csupán jelenbéli értelmezéseikben válnak jelentőssé, mondhatni, létmeghatározókká. A kötetbe sorolt darabok egyrészt a fogyó időben a be nem fejezettség felemás hangjaival, a még meg nem valósítottak aggodalmával, a végső bizonyosság szkepszisével szólalnak meg, akkor is, ha szerzőjük tudja, kimondja, hogy óhatatlanul „félúton ér véget minden utazás” (*Hübrisz*). Másutt azt hangsúlyozza, hogy a lét nem valami egyenes vonalú út, mégis visszafordíthatatlan, így az egyénnek vezekelnie kell „az elmulasztott kudarcokért” is. Az *Életvers* már nyitányában leszögezi: „Nem arról van szó, hogy máris készülődöm”, de az idő múlásával óhatatlanul meg kell próbálni legalább „erőltetett távolságtartással szemlélni az egészet”. Az *Ars vivendi* is nyíltan számot vet a fogyó idővel, ám annak árnyékában azzal is, hogy mi a különbség élet és szonett között („annál jobban tudom, minél kevesebb / időm van”), hogy a fent említett távolságtartással rögvest tisztázza: immáron „nem évtizedekben, csupán években / kell számolnom”. Ez a már-már fájoan józan tudat a Markó-lírában mégis akaratlanul is a transzcendenst pásztázza. Látja, hogy az élet önmaga „nem a halál felé tart. Nincsen iránya”, vagyis nem szakad félbe soha, és nem is ér véget. Létezik örökké, ez a princípiuma. Akárcsak a mű, amelynek minden sora önállóan is érvényes, hiszen él, minden pillanatban kész. Markó ezért is írhatja egy helyütt, hogy gyötrődései során nem feltétlen Istenben, legfeljebb az istenkeresésben hitt, de abban – azt látjuk – igencsak konstans módon. „Tompuló érzékeink élesztik a sejtelmet, / a megérzést, a gyanút [...] Egyre kevésbé hallod majd, hogy mit is / mond a másik, mégis olvasni fogsz / a nézéséből. Nem kell a madár hangja, / Csak a röpte. Vagy az sem. Elmúlnak / talán az illatok, a másik bőrének szédítő / simasága, testének ujjbeggyel tapintható / hajlatai, ám utána is fel tudod idézni, / hogy milyen. Felhőkkel fodorzott, végtelen / maszk lesz mindenén körös-körül, mégsem / tagadhatja le már senki, hogy mi rejtőzik / mögötte. Mert nem mi halunk meg, csak az érzékeink” (*Békés átmenet*).

A nyíltan ki nem mondott ráhangolódás békét remélő hangulataiban nem a biztonságot adó környezet, az otthon békéje, hanem a teremtett világ lényege, célja, ontológiai funkciója nyithat csak általánosabb perspektívát. A vadcserezsnye, a körtefa, egy díszcserje a szomszédban, a táguló észlelésben a madárzsivaj, a rigófütty ezért csak elindítja az asszociációs láncot, mondhatni, hasznos kullissza lesz. Az igazi eseményt azonban nem az empiria, nem az érzékszervek ragadják meg. „Egy hang. Egy forma. / Egy irány. Egy lengés az ágon. Vagyis / minden, ami a forró testből kiárad” – írja, hogy a gyors asszociációs lánc végén hozzátegye: „Van lélek ezek szerint. Mint egy rigófütty. / A rigó hangszer. Valaki játszik rajta. / Ami a földben rothad majd belőlünk, / az is csupán egy dob vagy hegedű” (*Biztonság*). Ugyanígy kaphatnak fontos szerepet a „megkékítő messzeség” más darabkái. „Járványkor égszínké a maszk is” – írja a mindent ontológiai alapállásból megfigyelő Markó, hogy azután a jelen realitásaiból transzcendens távlatokba is emelje a banális tárgyat. Ahogyan a maszk mögött nem látszanak az ajkak, a fogak, a nyelv, nem látszik semmi, úgy az égbolt kék maszkja mögött a Teremtőnek sem olvashatunk a szájáról. „Pedig tudom, hogy verset mondasz, / belégzéskor be-behorpad fejem fölött / irdatlan maszkod. Mögötte nyálcseppek, / apró csillagok.” A megszólítás személyessége látszólag meghittséget sugall, mégis „mint szájról olvasó siketekre, / előbb-utóbb irdatlan csend szakad reánk. / Veréb, rigó, varjú, tücsök, darázs, / szél, eső, mind-mind egyszerre beszél. / Egy hasbeszélő Isten kezében vagyunk” – zárja a *Maszk mögött a vers* reflexióit.

A „végső útra” való gondolásban a megérkezés lehetősége-lehetetlensége, egy ismeretlen átmenet természetesen a félelmeknek is utat tör. A gyermekkori emlékként felidézett, az emberek álmában történő „szép” halál gondolata arra készíti költőnket, hogy azon gondolkodjék, vajon nem jelent-e mindez örökös bolyongást, leginkább rémálomszerű elveszettséget („Sehova sem vezető utcákon bolyongok / álmomban, keresem a társaimat, de hiába, / hiszen úgysem fogom megtalálni őket, / elmegy a vonat, amire odaérek, már elutaztak, / akiket szeretek, vagy éppen ellenkezőleg, / nem érkeztek meg, várom őket kétségbeesve, / és mindig másfelé visz az út, nem arra, / amerre indultam, honnan tudhatnám, hogy aki / álmában hal meg, tulajdonképpen hol is / marad el végképp”), hogy aztán a hangsúlyos zárlatban ki is mondja: „mert ennyi csupán a pokol, / egy állomás, ahol rajtam kívül nincs senki”. Az álommotívum vissza-visszatérése megfigyelhető a kötet más darabjaiban is, minden alkalommal a bolyongás, az elveszettség vagy a hiány, a sejtelem felhangjaival. Az *Emlékezés egy forradalomra* is címével ellentétben az egyén legbensőbb félelmeit, a volt és a lesz párhuzamait, a várakozás nehézségeit, a meggyőződés és remények olykor szilárd, máskor gyermeket,

naiv kettősét mutatja, az emlékezésben a félbehagyott élet és az elmulasztott mondatok előre-hátra nyitottságát hangsúlyozva, „mert minden félkész”. „Ha végre eltűnik a jelen idő. / Tetszés szerint válogathatsz a múltból. / A lehetséges jövőből. Amíg eláraszt / az ablakon át a fény.”

A célbaérés vágya vágy marad a fény felé nyújtózó, ám bár virágot nem bontó rózsák látványakor is, miközben kitaró reményük pirongató, egyúttal példamutató is. Hisz leginkább „az számít, megtettem-e mindent, / hogy élhessek, írhassek, szerethessek. / A többi már nem rajtam múlik” – mondja a *Délutáni vigasz* zárlatában. Tulajdonképpen minden (felidézett vagy jelenben percipiált) kép verset indít el a költőben: a rózsató, a darázsfészek, a lámpaizzó, és még a vírushelyzetben előírt, kötelező távolságtartás furcsa rituáléja is. Legtöbbször szenvtelen leírással indul egy vers, a lassú kameramozgást vagy a banálisnak tűnő alaptörténetet azonban az irányított asszociációs láncolatok hullámai gyors ütemben felkavarják, nem egy ízben kiélezett morális döntéshelyzetek elé is állítva az olvasót. A mérnöki precizitással megépített darázsfészekre rovarirtót fújni annyi, mint pusztító szelet küldeni Babilóniára. Az asszociációs lánc innentől a maga párhuzamaiban törvényszerűen építkezik, a kérdőjel bennünk legfeljebb csak a gondolatkör kimenetelével, egyéni költői megoldásaival kapcsolatban merülhet fel, mintegy azt várjuk, milyen frappáns megoldást választ ezúttal Markó, aki könnyedén hozza játékba az európai költészeti hagyományokat az antikvitástól a jelenig, illetve a speciálisan kelet-európai és magyar kommunikatív emlékezetnek bizonyos 20. századi szegmenseit.⁷

„A nyár kezdete tulajdonképpen a vége. Amíg készült, volt remény. Utána már csak növekszik az árnyék a fényzuhatagban” – mondja a *Napforduló* soraiban. Markó minden verssora arról tanúskodik, hallja, érti a figyelmeztetést, „hogy előbb-utóbb befejeződik. / Hogy valami más is van az alig-alig / rövidülő nappalok mögött” – s bár este nyolckor még süt a nap, nem a szentivánéji varázslat érdekli, hanem majd a leghosszabb téli éjszaka, a téli napforduló, mert az „sem csak jelen idő. A halál sem.” Annyi persze bizonyos, „hogy az életem lassan már / kicsordul, de üres még a halálom” – juttatja eszébe a hegyvidéken az esővizet összegyűjtő edény gyermekkori emléke („elképelem, hogy egy / tízliteres fazék az élet, kár erre túl sok pátoszt / vesztegetni, telik az élet, és ha szerencsénk van, / tiszta esővízzel telik meg” – *Esővíz*).

A múlt egy-egy darabját felidézni ugyanakkor azt jelenti, mint átmenteni valamit a jövőbe, új értelmet, táguló jelentést, távlatot adni neki. Mikor emlékezem, „innen oda hordom át az életemet” – írj a *Lépesmész* soraiban. „Verset írok az emlékekből, amelyeket meggyűjtöttem eddig, s most felélem őket.” Mégis, ez az átrendezés óhatatlanul folyamatos önértelmezéssé lesz. A tojásból kibújó madárfiókok felélik maguk körül a fehérjét, „mint én az emlékeimet”. Ilyen s ehhez hasonló képekkel szembesítenek az önelemzések, amelyekben a belső hang keresi „a legtalálhatóbb képet. Például, hogy vágom magam alatt a múltat. Ez az átrendezés izgat. Hogy nem a jövő fog, hanem a múlt” – ez adja a lírai én reményét is. Hisz minden egy örökös mozgásnak és ciklikusságnak, az élet legalapvetőbb lökötésének, finom változásának van alárendelve. Az emlékezés, mint a mellkas mozgása, amely a belégzéssel felfelé mozdul, ám ha akarna sem tudna ott, az amplitúdón maradni, visszatér, óhatatlanul visszazuhan, legfeljebb csak ennek tempóját választjuk, tudjuk valamelyest – ha ugyan, s rögtön felöltik a kérdést: meddig? – szabályozni.

Az elme szelektív játékában olykor igazán apró dolgok válnak érdekessé arra, hogy az emlékezetbe vésődve fennmaradjanak, onnét kiemelkedjenek, létre keljenek. Ennek szubjektivitása az ösztöni világban, az érzéki vágyakban is megmutatkozik. Így lesz az *Erotika* címet viselő vers visszaemlékezés az 1989-es forradalom egyetlen speciális és szubjektív momentumára, amelynek kulisszái egyfelől „emlékezetes múlttá” lettek mindannyiunk számára, akik átéltük, mégis, ilyen formában egyedi csak Markó számára lehetett, amint egy, az események forgatagában elszakadt harisnya megvillantani engedett egy érzéki női combot. A kép felidézett erotikája elválik végképp a történelmi kulisszától, ugyanakkor össze is nő az emlékezőfolyamban az eseménysor szubjektív kereteivel, három évtized távlatából is fehérén világító képkockaként marad meg a költő emlékezetében, mint a férjezett nő combjának fehér puhasága. Mert idővel „nemhogy tompultak, inkább kiélesedtek az érzékeim” – mondja Markó konklúzióképp a *Mentség* soraiban.

„Élni annyi, mint biztonságos / lassúsággal változni napról napra” – olvassuk az *Útközben* soraiban, mintegy tovább folytatva önmaga számára is egy korábban közhelyesnek mondott gondolatmenetet, miszerint az észrevétlen, de biztos változás már itt e földi létnek is alapvető tulajdonsága. „Sejtek halnak, sejtek születnek.” A kép, ahogyan a test a sejtek szintjein is fokozatosan kicserélő-

dik, a *Pamflet* soraiban rögvest alkalmasnak mutatkozik a költő előtt arra, hogy egy párkapcsolat dimenzióján belül az elhallgatás-elmondás, a titok és beavatás súlyos dilemmájáig, majd e révén egy erőteljes ugrással, látványos dimenziókat váltva magáig a megváltandó népig jusson. A birtokraggal jelölt *szeretőd* és a *néped* meghódításának költői hasonlata az elmúlt évtizedek látens politikai irányváltásaiig tágítja aztán az értelmezési kereteket. Markó tapasztalatból, mégis keserűen beszél. Pragmatikus és ironikus egyszerre mind a szeretőkkel, mind az „istenadta” néppel: „Hatalomra kell jutni. / Mint amikor el kell érni, hogy leveesse / a blúzát, a melltartóját és így tovább. / Szeressen téged. Ha te is szereted.” Mindent a cél érdekében? – kérdezheti az olvasó. Az egykori politikus jól tudja, hogy e téren „nem könnyű” eredményt elérni. „Kellenek hozzá / az eszközök, ha meg akarsz váltani. / Úgy hívják, lebutított kommunikáció. Éppen úgy, mint az ágyban. Elvégre / ott sincsenek összetett mondatok. Hát akkor mi a baj?” A baj Markó szerint kimondatlanul is az, ahová a politika *mára* jutott. Itt és ott, „kint és bent” a magyar hazában. „Készséggel elhiszem, hogy nem így / indultatok. [...] Azt sem állítom, hogy / volt egy hirtelen fordulat, egy egészen / pontosan meghatározható pillanat, / amikor valaki azt mondta közületek: / *Úgy döntöttem, hogy...*” Nincs ebben a kötetben explicit politikai költészet, de finom, halk, ugyanakkor határozott kritika a mai politika irányába nagyon is sok van. Érzékeny és értő olvasók kellenének, hogy Ill. Richárd szavaiból kiértsük mindazt, ami nem a mához, a ma harcaihoz láncol csupán bennünket: „Könyörgök, / olvassátok újra Shakespeare-t. Minden / történetet. Valaki majd elbúcsúztat titeket. / Talán Fortinbras? Nem biztos. A sejtek / cseréje lassan befejeződik” (*Pamflet*).

Az ilyen sorok miatt is olyan erőteljes a kötet *Kezdek kilátni* címet viselő ciklusa. Nem e nyíltabban közéletinek nevezhető vonal miatt, nem is a korábban (a térség sajátosságai okán) Markó által abszurdnak mondott, éles kritikával is illetett, „homogén nemzetállami gyakorlatok” okán, s nem is önmagában az időskori tisztánlátás becsülendő, de valljuk meg, elég sekély képe miatt, amely az egykori politikus-ént levedlő régi-új költőt övezné. Szakadjunk is el ettől. Az önmagát boncasztalon elemző Markó cikluscímadó versében a „kezdek kilátni / az életemből” sor lesz az igazán meghatározó. A koros, egyre bölcsebb férfi hangja, aki életére és környezetére tekint vissza, annak összetett problémáira, értékeire, eredményeire és mulasztásaira. Egy életre, amely „vásik, szakad, átereszt”, hiszen az idő múlásával egyre „gyérebb szövéssű minden”, s közben a hangsúlyok is máshová kerülnek. Az átlátást segítő idő önmagában is magyarázza azt az iszonyú versírás-kényszert, amire már utaltam, s amivel Markó szembesíti saját olvasóit. Fontos, hogy ennek a rezignált rátekintésnek és visszapillantó kimondásnak, más-más megvilágításba helyezett egykori önmaga szemlélésének az alapattitűdje mégis a „de már nem félek, hogy ami kint van, nem én leszek” bizonyossága. Az élet „nagy kérdései” az idő előrehaladtával relativizálódhatnak. Az emlékezés csupán ennek tudatosításához lesz szükséges. „Nem az első, hanem az utolsó mondatot / kell tudni mindig” – hangsúlyozza, mint egy látszólag hasznos receptet a *Retorika* című vers nyitányában. A jó tanácsot a költő és az egykori közéleti szónok is alkalmazhatta, hiszen ahhoz, hogy „magabízón szembenézhess” hallgatóságoddal, „a befejezés a lényeg, a többi csak felkészülés, közelítés, ráhangolódás”. A befejezés nyilvánvaló áthallásai azonban itt ontológiai mélységeket kölcsönöznek az olvasatnak, aminek tudatában mindez nem „retorikai kérdés” marad, „hanem az életed, mégsem szorongsz, hogy / nem lesz elég frappáns a vége, és valamilyen / hiányérzettel maradnak utánad”. A válasz a szorongás elmaradására az érett lírikus életszemléletében keresendő. Ha ugyanis „kezdettől fogva / ismerted ezt a befejező mondatot, és egy-egy / kitérővel vagy pihenővel arrafelé igyekeztél”, akkor, még ha nem is sikerül eljutnod addig, vagy ha nem is lesz erőd beszélni, „és végül csak annyit mondasz hangosan, / hogy föld, fű, ég, haza, esetleg szeretet, szerelem, / hűség”, már úgyszólván „másképpen fogsz élni, mert tudod a végét”. Az „eszerint” élés, a magadénak tekintett elvekhez való igazodás morális gyakorlata és vigasza már az utat is jócskán meghatározza.

A fentebbi reményteljes, mondhatni, a moralitás vezérelve okán biztató gondolatmenet ellenére még elgondolkodásra alkalmas minden itt, a változó földi létben: igaz lehet, hogy életeink során „más-más sebeket kapunk”, vagy „különböző szerelmek nyomát viseljük” (*Életcél*), de nem igaz, hogy egyformának születtünk, s úgymond, csak „menet közben” távolodunk, ahogyan a rémálmaink sem ugyanazok. Markó szerint a halál felé közeledve inkább közeledünk egymáshoz: „Folytonos közeledés. Hogy másfelől, másképpen, más ablakban, de végül ugyanoda.” Ez a „végül” lesz az igazi haza-gondolat a kötetben, amely felülemelkedik időn és tereken, mégis most olyannyira kötött mindannyiunkban, mint a gyermekkort meghatározó apró kulisszák: a kályhán a fazék, a meleg tej

illata, a vetetett ág, a kertkapu. Csak így írható le, így ragadható meg, így képzelhető el. A haza így lesz belső menedék, az életünk során egy vágyott, ám sosem stabil, hanem folyton változó, alakuló valami, az otthonosság életkorral, élethelyzetekkel terjeszkedő, majd visszább húzódó érzése leginkább, tapasztalások és emlékek révén is alakuló belső mag, magunkban hordozott iránytű. Persze van hagyományos értelemben vett földi haza is, általános is, meg némiképp elvont is, amely nekünk, magyaroknak a legkevésbé sem problémamentes. Markó kérdése eleve nem az, hogy mi a haza, hanem hogy milyen, s erre nyilvánvalóan csak egyéni, nagyon szubjektív válaszok lehetségesek, ahogyan az otthon és az otthonosság esetében is. A bennünk felépített haza, s az a haza is, ahová hazatérünk majd, „végezetül”. Ennek transzcendens perspektívái erőteljesebben mutatkoznak meg a kötet lapjain véleményem szerint, mint bármikor korábban, s más hangsúlyokkal telítődnek a kötet végére, mint a prologusversben felidézett szűkebb, fagyott, földi haza (konkrét táj, régió, szülőföld) képe, amelyhez az asszociációs láncot egy egyszerű fehér fényű (vagyis „hideg”) izzó látványa indítja el. Markó ezekben igazán mesteri. A finom áthajlásokban, átvezetésekben, ott tud felejthetetlenül egyéni lenni, amint például a tárgyakkal való párbeszédbe elegyedésben sem az öregkori demencia egyik jelét, hanem valamiféle visszatérést, közeledést sugall egy ősihez, ahogyan a gyermek is beszél a plüssállataival, mindezen túl viszont kellő iróniával önmagára utalva „a költők privilégiumaként” is szemléli e párbeszédigényt. Így aztán bizonyos kor előrehaladtával ez is a közelgő visszavagy hazatérés egyik irányjelzője lesz. A „kézzelfogható világon” túl a költők ugyanis az elvont fogalmakat is megszólítják, mondja finom átvezetéssel. „Hazám, / mondják, hazám! Kérve, könyörögve, vággyal / és szerelemmel telten. Legalább egyszer ezt is / megpróbálja egy valamirevaló költő. Vagy / nem is egyszer. Kiáltottam én is kétségbeesve: / hazám! És jött a válasz egyszerre kétfelől is: / tessék? Nézttem megzavarodva, de nem az volt / egyikük sem. Mit tehetnék? Járok-kelek csak itt / a házban, szidom a nyikorgó ajtót: rohadj meg!” (*Párbeszéd*).

A kötet verseinek java, mint már szó volt róla, speciális szabadvers, amelyekben a belső rímek legfeljebb a nagyobb gondolati egységeket tagolják, strófákat pedig a kötet 85. oldaláig egyáltalán nem találunk, s utána is keveset. A hetvennél valamivel több, most kötetbe sorolt vers öt ciklusra tagolódik, ezek látszólag egyszerű címei is már jelzik, hogy az alapdikció mögött a szavak és képek mélyrétegeire, illetve az alkotó önreflexív játékaira kell majd erőteljesebben figyelniük.

Bár azzal kezdtem, hogy a kötetben minden a maga helyén áll, Markó Béla legújabb versei véleményem szerint az előző évek verstermését közlő kötetek anyagával együttesen (főként az *Egy mondat a szabadságról* verseivel) jelölnék új szintet az életműben. Dsida Jenő felidézett szókapcsolatán túl azonban tényleg valami fontosabb is rokonítja e verseket Markó elfeledett helikoni elődjével. A hangulati témák remekbeszabott exponálásán túl s a biztos kézzel, artisztikusan építkező versszerkezetek mellett az érett lírikus minden esetben a zárlatok felé tereli olvasóinak figyelmét, amely zárlatok, ha kell, kitárt kérdőjelekkel, ha kell, borzongató, többes értelmű sorokkal gondolkodtatnak el. „Ezekről az utolsó sorokról, melyekből az egész versre visszasugárzó fény fakad, külön tanulmányt lehetne írni. Az olvasó kalandja tulajdonképpen csak ezeknél az utolsó soroknál kezdődik: trambulín mindegyik, amelyről végtelen vizekbe kell ugrania az olvasónak.”⁸ Úgy vélem, nem szükséges annál plasztikusabban fogalmaznom, mint ahogyan a Markó-versek mottóiban is fel-feltűnő Dsida tette azt kritikusi szerepkörben kilencven évvel ezelőtt. A valóság egy-egy darabkájából a szimbolikusba való átjátszás könnyedsége csupa emlékezetes mondatokat sorjáz *A haza milyen?* lapjain. Ezek erejét és valós potenciálját azonban az említett verszárlatok „trambulín-léte” adja, amely az egésznek is merőben új perspektívákat képes nyitni.

Az *Egy mondat a szabadságról* már olyan erőteljes Markó-kötet volt, amelyről a teljes kortárs magyar líra palettáján beszélni kellett. Ezt folytatta most *A haza milyen?*, amely az egyén ön- és létfaggató kérdéseit, szép emlékei mellett félelmeit, nyomorúságát, hitbéli gyötrelmeit és/vagy kiútkereséseit, az összegző, sztoikus és nagyon is higgadt visszapillantásban a hétköznapiak és a művészet apró párhuzamait, az irodalom magasba emelő erőit, de mindenekelőtt Markó sokrétű szépségét szóltatja meg. A belső költői hang talán most ért zenitjére, s mondhatni, véglegesen felszabadult már a „talpig öltönyben és talpig nyakkendőben és talpig politikában” egykori élethelyzetektől.⁹ Báthori Csaba találó sorai az előző kötet kapcsán kimondták, hogy Markó „politikai szerepvállalása előtt is jóra való költőként élt az emlékezetben, de nagy költővé csak az utóbbi esztendőben érett”.¹⁰ *A haza milyen?* ezt a megállapítást támasztja alá és építi tovább még erőteljesebben. (*Pesti Kalligram, 2021*)

JEGYZETEK

¹ DSIDA Jenő, *Barlanghomály*, Erdélyi Helikon, 1931/10, 805–807.

² Ld. HAMVAS Béla, *Olosz Lajos: Barlanghomály. Versek*, Protestáns Szemle, 1932, 425.

³ Amint azt legutóbb Filep Tamás Gusztáv is kifejtette egy Olosz Lajosra emlékező előadásában (*Láger, székszis, sztoa*) a Marosvécsen megrendezett Helikoni Napok emlékprogram keretében (2021. augusztus 28.).

⁴ Bár ő maga mondja ki a fontossági sorrendeket, amikor például egyik interjújában az irodalom kárára feláldozott hosszú esztendőkről beszél.

⁵ Markó 2016-os kötete kapcsán többek között ezt emelte ki értő kritikájában Pécsi Györgyi is. Lásd Pécsi Györgyi, *Markó Béla: Kerítés*, Kortárs, 2017/4, 100–103.

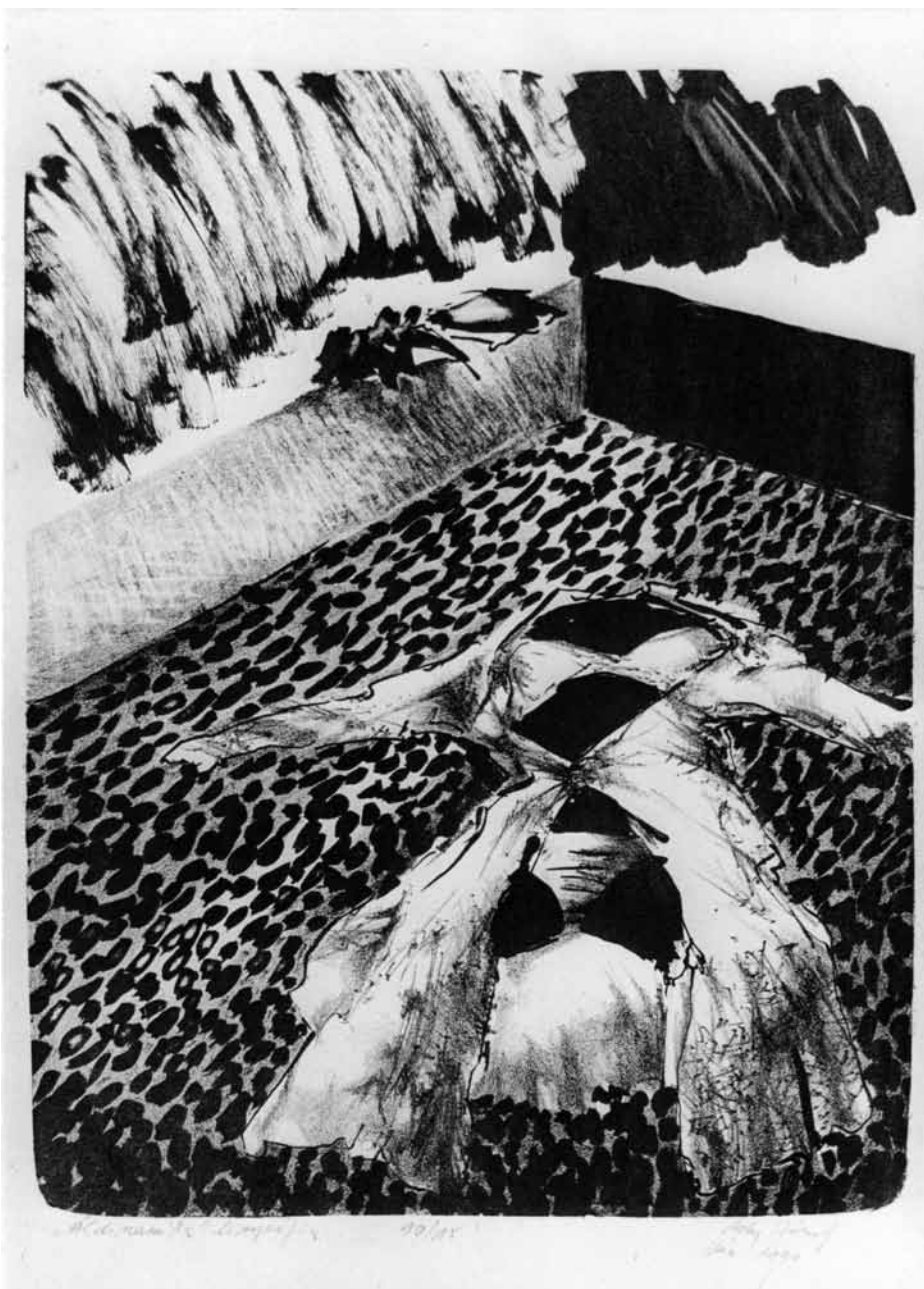
⁶ A budapesti Kalligram kiadásában 2016 óta öt verseskötete jelent meg!

⁷ Ilyetén is fontosak a mottókban megidézett elődök és kortársak, mesterek vagy rokon lelkek: Dsida Jenő, Hervay Gizella, Székely János, Baka István, Egyed Péter, Kántor Péter.

⁸ Lásd DSIDA, *i. m.*

⁹ Ahogyan az egyik, Zentán folytatott nyilvános beszélgetésén Elek Tibornak adott válaszképp önironikusan saját politikus létéről fogalmazott.

¹⁰ Lásd Báthori Csaba fülszövegét a 2020-as Markó-kötetben.

ADY JÓZSEF, *Áldinamika*, 1990, litográfia